

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

NAZM U NESR-İ HAZRET-İ VİRÂNÎ BABA'DA HURÛFİLİK UNSURLARI¹

Veysi TURAN²

Özet

Bektaşî geleneğinde önemli bir şahsiyet olan Virânî Baba, yedi büyük şairden biri olarak kabul edilir. Virânî Baba, eserlerinde Bektaşî öğretisini işleyen mutasavvıf bir şairdir. Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba da Virânî'nin önemli eserlerinden biridir. Eserin muhtevasında dinî ve ahlakî öğütler, Hz. Muhammed, Hz. Ali, on iki imam ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi konular yer almaktadır. Hurûflilik, harflere ve sayılara yeni anlamlar yükleyen bir inanç sistemidir. Birçok kaynak, Hurûfliğin Bektaşî edebiyatını etkilediğini ifade etmektedir. Bektaşîlerin önemli şairlerinden olan Virânî Baba da eserinde Hurûflilik ile ilgili birçok unsura yer vermiştir. Virânî Baba eserinde özellikle Arapçadaki 28 harf ile Farsçadaki 32 harfi birçok dinî kavramın izahında kullanmıştır. Bu çalışmada giriş kısmında Hurûflilik hakkında bilgi verilecek. Daha sonra Virânî Baba hakkında bilgi verildikten sonra eserdeki Hurûflilik ile ilgili unsurlar açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: Virânî Baba, Hurûflilik, harf, nazım, nesir.

Elements of Hurufism in 'the Reverent Virani Baba's Poetry and Prose'

Abstract

An eminent figure in the Bektashi order, Virani Baba is considered to be one of the seven great poets. Virani Baba is a mystic poet who treats Bektashi doctrine in his works. 'The Reverent Virani Baba's Poetry and Prose' is one of the important works by Virani. It deals with such topics as religious and moral advice, the Prophet Muhammad, His Holiness Ali, the Twelve Imams and the love for Ahl al-Bayt. Hurufism is a belief system which attributes new meanings to numbers and letters. Many sources suggest that it affected the Bektashi literature. Virani Baba, who is also an important Bektashi poet, dealt extensively with Hurufism in his works. He used the 28 letters in Arabic and the 32 letters in Persian to explain a great number of religious concepts. The introductory part to this study gives information about Hurufism. The study then sheds light on the elements of Hurufism in this particular work after relating Virani Baba's life.

Key words: Virani Baba, Hurufism, letter, poetry, prose.

¹ Bu makale, 2011 yılında Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK danışmanlığında hazırladığımız "Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba" adlı yüksek Lisans tezi metninden hareketle yeniden gözden geçirilerek yayına hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretmen, MEB, turanveysi78@gmail.com

GİRİŞ

Tarih boyunca yapılan çalışmalarda hayatı ve olayları anlamlandırmada harfler ve sayılardan faydalanılmıştır. Bunun için ebced hesabından ve Hurûflîk adlı batîni akımdan istifade edilmiştir. Ebced, Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenmesi için meydana getirilmiş sekiz manasız kelimenin ilkidir (Yakit 2010: 25). Ebced, daha çok cifr, tarih düşürme ve şifreleme gibi işlemlerde kullanılmıştır. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde ebced hesabından sıklıkla istifade edilmiştir. Ebced hesabının ele alındığı metinlerden biri de manzum sözlük ve şerhleridir. Bu eserlerde şiir formunda ebced hesabındaki harflerin sayı karşılığı verilir. Manzum sözlük şerhlerinde ise konuyla ilgili açıklamalarda bulunulur (Ekici 2017: 34). Hurûflîk ise, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Hurûflîğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce IV ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir (Aksu 1998:408). Gizli anlamlar içerdiği kabul edilen harflerin ve sayıların, insana ve tabiata etki ettiğine dair inanca ilk dönemlerde Mısır, Yakındoğu ve Hint uygarlıklarında, daha sonraki dönemlerde Hristiyan, Yahudi ve İslam kültürlerinde görülmektedir (Selçuk ve Topbaş 2016:807).

İslâm âleminde de ilk dönemlerden itibaren harfleri kullanarak varlığı ya da çeşitli gizemleri açıklamaya çalışan pek çok düşünür vardır. Ebu Mansûr, İclî, Sehl bin Tüsterî, Tirmîzî, Ebû Abdullah, İbn Arabî, Hallâc-ı Mansûr bu isimlerden bazılarıdır (Usluer 2009:109-111). Fakat İslâm dünyasında batîni düşüncelerin ışığında Hurûflîği bir sistem şekline sokan ve bir fırka halinde yayan kişi Fazlullah-ı Hurûfî'dir (Aksu 1998: 408).

Bu sistemde, bütün evren ve varlıklar "hutût-ı ebiyye" (baba hatları), "hutût-ı ümmiyye" (anne hatları) denilen ve insan yüzünde bulunan yedişer hatlı iki görünüşle açıklanır. Bütün dinî hükümler Arapçadaki harf sayısı olan 28 ile Farsçadaki harf sayısı olan 32 sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür (Aksu 1998: 409).

Hurûflîk, akla büyük önem vermektedir. Bu inanç sisteminde yaratıcının bütün harflerde kendisini açıkladığı savunulur. Batîni düşünceyle çok yakın bir ilişkisi olan Hurûflîk Kur'ân-ı Kerim'i de kabalistik bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Hatta Fazlullah Hurûfî, her atomun konuşan bir dil olduğunu belirtmektedir (Bausani 1992:331). Hurûflîk, vahdet-i vücudu, çok farklı bir metotla, harflerle sistemleştiren bir felsefi-mistik ekol olup harfler üzerine ve harflerden hareketle kurduğu sistemini Kur'an ve hadis tevilleriyle destekleyen yorumcu bir felsefedir. Hurûflîğin temelleri ve sistemi Fazlullah Hurûfî tarafından belirlenmiş, onun fikirleriyle aynı paralelde olmak üzere talebeleri ve diğer takip edenleri tarafından geliştirilmiştir (Usluer 2009: 234-244; 2019: 81).

Hurûflîler, İslâm dünyası içinde yer edinmek ve propagandalarını yaymak için yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Çalışmalarında, gizemli bazı olayları açıklığa kavuşturduklarını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda ibadetlerin amacı, hurûf-ı mukattaa, cennet, cehennem ve şeytan gibi unsurların deşifre edilmeye çalışılması iddia edilen konuların başında gelmektedir. Tevil yöntemlerinin başında, ele alınan unsurun parçalarından hareketle yirmi sekiz ve otuz iki sayısına ulaşmak gelir (Şenödeyici 2009: 90).

Hurûflîk Osmanlı sanatı, kültürü ve sosyal hayatı üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu inanç sistemi bir taraftan Bektâşîler aracılığıyla yeniçeriler üzerinde etkili olurken diğer taraftan da Bektaşîler ve Kalenderiler aracılığıyla toplum içinde yayılmıştır. Özellikler İslamiyeti yeni kabul eden Balkanlarda bu inanç sistemini kabul edenlerin sayısı bir hayli fazla olmuştur. Varlığını XVII. yüzyılın ortalarına kadar sürdüren Hurûflîk, Anadolu'da Nesimî ve Refî'î gibi önemli şairleri de çıkarmıştır (Gökmen 2017: 435).

Hurûflîk; namaz, zekat, oruç, hac gibi bütün dinî hükümleri; Mehdi'yi, Hz. İsa'nın gökten inmesini, güneşin batıdan doğmasını, mîzânı, sırâtı, Dâbbet'ül-Ard'ın ortaya çıkmasını ve kıyameti tevil edip bunu harflere tatbik etmiştir. Hurûflîlere göre kâinatın devri "nübüvvet, imâmet, ulûhiyyet" esasları üzerine kurulmuştur. İlk

peygamber Hz. Âdem’le nübüvvet başlayıp son peygamber Hz. Muhammed ile kemalini bulmuş ve on birinci imam olan Hasanü’l-Askerî ile de bu devir bitmiştir. Uluhiyyet devri ise Mehdî olan Fazlullâh’ın zuhûruyla başlamıştır. Dolayısıyla bütün Peygamberler Fazlullâh’ın şahidi ve müjdecisidir (Gölpınarlı 1973: 19).

Hurûfîlikte harfler ve sayılarla ilgili teviller ön planda görünmekle birlikte, bu akımın esas iddiası Allah’ın “Fazl-ı Hurûfî” şeklinde tecelli etmesidir. Hurûfîlerin ana kitabı olan *Câvidân-nâme* başta olmak üzere, Ferišteoğlu’nun (öl.1459-60), Aliyyü’l-Âlâ’nın (öl.1419), Hurûfî şairlerinin eserlerine kadar bütün Hurûfî edebiyatında bu inanışa gizli veya açık bir şekilde rastlamak mümkündür (Köprülü 2007: 304).

Türkiye’de Hurûfîlik hakkında yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu konu hakkında özellikle son yıllarda bazı çalışmanın yapıldığını görmekteyiz.³ Bu çalışmalarda Hurûfîlik ile ilgili ilk elden kaynaklardan yararlanılarak konu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Üç kısımdan oluşan bu çalışmada, Virânî Baba’nın “Nazm u Nesr-i Hazret- Virânî Baba” adlı eseri esas alınmıştır. İlk kısımda şairin hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda eserin bulunduğu yazma eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise *Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba*’da Hurûfîlik Unsurları hakkında bilgiler verilmiştir. Eserden yapılan alıntılar yüksek lisans tezimizden (Turan 2011) yapılmıştır.

1. Virânî Baba’nın Hayatı:

Kaynaklarda ve biyografik eserlerde hayatı hakkında kısıtlı bilgiler olan Virânî Baba’nın 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Şair, Bektaşîlerin “Yedi Ulular” olarak adlandırdıkları yedi büyük şairden biri olarak kabul edilir (Gölpınarlı 2010:6). Virânî’nin doğum ve ölüm tarihlerinin belli değildir. Şairin Eğriboz adasında doğduğu, Bektaşîliğin ikinci piri olan Balım Sultan’dan el aldığı söylenmektedir. Virânî’nin bir süre Necef-i Eşref’te Hz. Ali’nin türbesinde türbedarlık yaptığı Anadolu’nun çeşitli yerlerini özellikle Bulgaristan’daki Deliorman ve Dobruca’yı dolaştığı, Razgrat’ta dergâh kurmuş olan Demir Baba’yı ziyaret ettiği ve Demir Baba’dan babalık icazetini istediği Demir Baba’nın da Balım Sultan’ın dervişi olmasından dolayı ona icazet verdiği söylenmektedir. Bununla birlikte kaynaklarda onun, aslında Nusayrî olduğu, Balım Sultan’a intisap ettiği bilgisi de vardır Virânî, Karlova’da⁴ Hafız Zeden Tekkesi’ne geldiği sırada vefat ettiği ve burada avlu kapısı önünde gömüldüğü de rivayet edilmektedir (Noyan 2001: 536-541).

Gölpınarlı, Bektaşî geleneğinde Virânî’nin ölmeyip “sır olduğu” şeklinde bir inancın yaşadığını, Necef Bektaşî Dergâhı’nda üstünde taç bulunan bir sütunun Virânî’nin sır olduğu mekân kabul edilerek ziyaret edildiğini nakletmiştir (Gölpınarlı 1992: 20). Besim Atalay ise aslen Nusayrî olan Virânî’nin; Fazlullah Esterabadi, Mir Fazıl Ali el-A’lâ, Seyyid Nesimî, Abdulmecid b. Firişte, Seyyid Şemseddin, Muhyiddin Abdal gibi önemli Hurûfîler arasında yer aldığını belirtmektedir (Atalay 1340⁵ :39).

³ İlgili çalışmalar için bk. Fatih Usluer, (2009). *Hurûfîlik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. Hasan Hüseyin Ballı (2013). *Hurûfîliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları. Özer Şenödeyici, (2015). *Nesimi ve Hurufîlik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

⁴ Bulgaristan’da Osmanlı hakimiyeti döneminde kurulan bir şehirdir. Bugün Karlovo (1953-1962 yılları arasında Levskigrad adıyla bilinen bir şehirdir. II. Bayezid döneminde Osmanlı kumandanı Karlzade Ali Bey tarafından 15. Yüzyılın başından itibaren çoğunlukla Türk-Yörük nüfusunun yerleştiği bölgede tesis edilmiş, adına kurucusuna nisbetle Karlova veya Karlova denilmiştir (www.filozof.net).

⁵ Miladi 1924 tarihine denk düşmektedir.

2. Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba

Çalışmamızın konusu olan eser, tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur. Eserin hazırlandığı yazma nüshanın özellikleri şu şekildedir:

Müstensih: Halil bin Kasım bin Muhammed bin Halil bin Veli bin Halil Es-Sâkinî Seyyid Hasan Karyesi, Bende-i Âl-i Abâ, 28 Kânunusani, 1327(Rumî), 1911 (Miladî). 19 x 13=14 x 10cm Rik'a karması güzel bir yazı 100 sayfadan ibarettir. Sayfalar tek tek numaralandırılmıştır. Adı bir bez içinde iki kitaptan biri. İkinci kitap ayrıca 1'den başlanarak numaralandırılmıştır. "Silsilenâme-i Tahrir-i Halil Efendi" başlıklı farklı bir kalemden çıkmıştır ve sonunda "1338 Rebiülevvel 23 yevm-i Salı" yazılmış ve ikisinin ortasında da aynı kalemden çıkmış "Hevâî" mahlaslı bir şaire ait tasavvufi nitelikli aruzla yazılmış altı adet şiir yer almaktadır. Adı geçen yazma nüsha Diyarbakır merkeze bağlı Büyükkadı köyünden Mürsel Atlı'da bulunmaktadır (Turan 2011: 12).

Fatih Usluer, Virânî 'ye ait olan ve farklı adlar adı altında çalışma yapılan dört farklı eserin olduğunu belirtmektedir. Usluer, "Nazm u Nesr-i Virânî Baba", Adil Ali Atalay tarafından yayımlanan "Virânî Divanı ve Risalesi", Bihter Ünal tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan "Fakrname" ve Osman Eğri tarafından yayımlanan "İlm-i Câvidân"ın adları farklı olsa da aslında tek bir eser olduğunu belirtmektedir. Usluer, söz konusu çalışmaların ilk eserden bahsetmekle birlikte bir önceki çalışmadan ya haberdar olmadıklarını ya da bunu görmezden geldiklerini belirtmektedir (Usluer 2012: 87). Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba'nın da incelememiz sonucunda adı geçen üç eserden farklı olmadığı anlaşılmıştır. Birbirinden habersiz farklı adlarla bir eser hakkında dört farklı çalışma yapılmasının nedeni, kanımca aynı eserin farklı adlarla yazma nüshalarının olmasıdır.

3. Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba'da Hurûfîlik Unsurları

Virânî, Fâtiha'nın isimleri ve Kur'an-ı Kerim ile arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmiştir:

Ey tâlib-i fakr u fenâ! Bir dahî budur ki Rabbü'l-âlemin dimekden murâd, âlemün işini ve âlemleri bilicidür demek olur. İmdi biliciden murâd, âlem-i asıldur; âlem-i asıldan murâd nedür? Fâtiha'dur. Fâtiha'dan murâd, Ümmü'l-Kitâb'dur. Ümmü'l-Kitâb'dan murâd, Seb'a'l-Mesânîdür. Seb'a'l-Mesânîden murâd, yedi âyetdür. Yedi âyetden murâd yedi noktadur, yedi noktadan murâd bir elifdür, bir elifden murâd mecmû kelâmullâh'dur. Kelâmullâh'dan murâd yüz on dört sûredür ve yüz on dört sûreden murâd altı bin altı yüz altmış altı âyetdür. (Turan 2011: 76). Ey tâlib! Fehm eyle ki Fatihâtü'l-Kitâb'un dört ismi vardur. Çihâr anâsır adedinceür. Evvelki Fatihâtü'l-Kitâbdur, ikinci elhamdü'lillâhdür, üçüncü Seb'a'l-Mesânîdür, dördüncü Ümmü'l-Kitâbdur (Turan 2011: 76).

Fâtiha'da yedi âyet ve 21 harf yer almaktadır. Virânî, Fâtiha sûresinin farklı adlarından bahsetmiştir. Kitabın annesi demek olan Ümmü'l-Kitap, "tekrarlanan yedi" anlamına gelen Seb'a'l- Mesânî gibi... Kur'an'ın özü olan Fâtiha suresi, yedi ayetten meydana gelmekte ayrıca yedi de adı vardır. Fâtiha, yüzdeki yedi anne hattına karşılıktır (Aksu 1995: 278).

Fazlullah'a göre Cenâb-ı Hak, insanın yüzünde ortaya çıkan bir kelâmdır. Bu kelâmın unsurlarında da bir sayı değeri vardır. Bütün varlıkların asıl unsuru olan 28 ve 32 kelime-i İlahî'yi insan yüzünde görebiliriz. İnsanın kafası veya yüzü Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha'ya tekâbül etmektedir. Fâtiha'nın yedi âyetten oluşması gibi insanın yüzünde de yedi alamet veya hat vardır: Bir saç, iki kaş ve dört kirpik (Esterâbâdî 2012: 43,53). Virânî, Fâtiha sûresinin dört ismi olduğunu belirterek bunları şu şekilde ifade etmiştir: Fâtihatü'l-Kitap, Elhamdü'lillâh, Seb'a'l-Mesânî, Ümmü'l-Kitap. Ayrıca Fâtiha'nın yedi âyet olması ile Kur'an'ın yüz on dört sûreden ve altı bin altı yüz altmış altı âyetten oluşması arasında ilişki kurmuştur.

Virânî Baba, Hz. Âdem'in yüzü ile Fâtiha arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

Fâtihâtü'l-Kitâbun asl-ı adedi yigirmi sekiz hurûfdur. Âdem'ün cemâli ve kemâli adedinedür. Zirâ kim Âdem'ün vechinde yigirmi sekiz harf nakş-ı hidâyetle mestûrdur u mektûbdur. Bir dahı lâmelifdür. Yigirmi tokuz harf olur. Ammâ lâmelifün kâim makâmı dört hurûf vardur, bunlardur: "pâ, çâ, jâ, gâ." Bunlar Zebûr'da ve İncil'de ve Tevrât'da mestûrdur ve Kur'an'da bunlarun kâim-i makâmı "lâmelif"dür. Ehl-i kemâl ol sebebden bunları bildi; halifetullâh u hidâyetullâh oldu. (Turan 2011: 83). İmdi ey tâlib-i fakr u fenâ! Bir dahı budur ki Âdem'ün vechinde hatt-ı kudret ile nakş olmuşı bilmekdür. Dört hurûf dahı vardur. Lâmelif kâim-i makâmudur: pâ, çâ, jâ, gâ. Bu dört hurûf kim Zebûr'da ve İncil'de ve Tevrât'da gelmesinün sırrıdır ki Âdem'ün vechinde yed-i kudret ile nakş olmuşdur (Turan 2011: 90).

Hurûfî metinlerinde Âdem ve Havvâ çok sık kullanılan kelimelerdendir. Söz konusu kelimeler hem ilk insan Hz. Âdem hem de insanlar anlamında kullanılmaktadır. Hemen hemen bütün hurûfî metinlerinin temelini bu iki kavram özellikle de Âdem oluşturur. Fazlullah-ı Hurûfî bütün öğretilerini Âdem ve Havvâ üzerine kurar. Bunun temelinde Âdem ve Havvâ kelimelerinin ebced hesabına göre karşılığının Allah olmasıdır. Âdem kelimesinin ebced hesabında karşılığı 46, Havvâ'nın 21, Allah'ın ise 67'dir. Bu durum, Allah'ın insanda tecelli ettiğinin Hurûfîlik açısından te'vilidir (Arikoğlu 2006: 33).

"Kitabın anası" anlamına gelen "Ümmü'l-kitâb, Fâtîha sûresinin adlarından biridir. Kur'an-ı Kerim'in özü olan bu sûrede yedi âyet yer almaktadır. İnsan yüzündeki yedi hatta karşılık gelen bu yedi âyetten hareketle Fâtîha ile yüz arasında ilişki kurulur. Fâtîha'daki bütün Tanrı bilgisi (veya sırrı), bu ilişki çerçevesinde insan yüzünde de yer almaktadır. Bu yüzden yüz, yüceltilir ve kutsallaştırılır. Bu inanç sisteminde Allah'ın peygamberlerine bilgisini harfler yoluyla bildirdiği inancı mevcuttur. Bundan ötürü her harfin belirli ölçüde Allah'ın bilgisini içerdiğine inanılır. Fâtîha'yı oluşturan harflerde Kur'an'daki bütün anlam gizlidir. Virânî Baba, bu noktadan hareketle yüz ile harf arasında ilişki kurar. Fâtîha'da bulunan anlam, yüzde de vardır (Temizkan 2016:106,108).

Hurûfîlik inancında ezel ve ebeddeki tüm bilgiler, kâinatın hükümleri, yüzde tasvir edildiği için yüz, Levh-i Mahfûz olarak kabul edilmektedir. Ayrıca yüz, kâinat kitabının bir nüshası olarak kabul edilir. Bütün varlıkların asıl unsuru 28 ve 32 kelime-i ilâhî, insan yüzünde görülür (Usluer, 2009: 278; 2012: 73).

İnsanın yüzünde dört kirpik, iki kaş ve bir saç olmak üzere yedi hat vardır. Bunlara doğuştan geldiği için hutut-ı ümmiye denmektedir. Bunların hal ve mahal (yani hatlar ve yerleri) toplamı on dört eder. Erkeklerde bir de hutut-ı ebiye(baba hatları) denilen ve ergenlik çağında görülen yedi hat vardır. Yüzün her iki tarafındaki sakal kılları, iki yanaktaki burun kılları, iki bıyık ve alt dudaktaki enfaka denilen kıllar da on dört eder. Bunların toplamı Kur'an'ın yazıldığı Arap alfabesindeki 28 harfe denk gelmektedir. Saç ve enfaka, hatt-ı istiva ile ortadan ikiye ayrılırsa sekizden on altı eder. Hâl ve mahâl toplamı 32 olur ki bu da Câvidânnâme'nin yazıldığı 32 Farsça harfe denk gelir (Aksu 1995: 278).

Virânî Baba, Miraç hadisesi, Hz. Âdem'in yüzü, namaz ve oruçla ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

İmdi ey tâlib-i fakr u fenâ! Bir dahı budur ki Âdem'ün vechinde hatt-ı kudret ile nakş olmuşı bilmekdür. Dört hurûf dahı vardur. Lâmelif kâim-i makâmudur: pâ, çâ, jâ, gâ. Bu dört hurûf kim Zebûr'da ve İncil'de ve Tevrât'da gelmesinün sırrıdır ki Âdem'ün vechinde yed-i kudret ile nakş olmuşdur ve on dört dahı kırk altı olur. Çihâr anâsırı dahı darb it, elli olur. Nakt adedinedür ki Mirâc gicesinde Hazret-i Resûl'e elli vakit namâz farz eyledi. Hazret-i Resûl Hak'dan tahfif diledi. Beş vakte karâr itdi. (Turan 2011: 90). Fi'l-cümle Kur'an'un aslıdır ve bir dahı oruçdur. Ol dahı üç kısımdur. Zirâ kim oruç dahı üç olunmuş. Hazerde farz olmuş idi. Resulullâh Mirâc gicesi tahfif diledi. Otuz gün karar itdirdi. Zirâ kim namâz dahı elli vakit farz olmuşdı; anı dahı tahfif diledi. Beş vakte karar itdürdi. Ol sebebden oruç dahı otuz güne karar itdürdi. Zirâ ki bir yıl üç yüz altmış gündür ve bir ay üç yüz altmış saatdür. Her saat bir günün kâim-i makâmıdır. Anun için namâz ellidür. Beş vakte karâr eyledi ve oruç üç yüz altmışdan otuza karâr eyledi (Turan 2011: 121).

Miraç gecesinde Allah, Hz. Muhammed'in ümmetine orucu üç yüz altmış gün, namazı da elli vakit olarak bildirir. Hz. Muhammed Allah'tan bu konuda ümmetine kolaylık sağlanmasını diler. Böylece namaz 5 vakte, oruç ise 30 güne indirilir.

Âdem kelimesi, hem özel hem de "insan" anlamında kullanılan bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın meleklerle Âdem'e secde etmelerini emrettiğinde Şeytan hariç bütün melekler bu emre uyar. Bundan dolayı şeytan lanetlenmiştir. Şairler, "âdem" kelimesindeki cinasin da yardımıyla, Âdem'e secde etmekle âdeme (insana) secde etmeyi birleştirebilir (Temizkan 2016: 115).

İnsanın zâhir ve bâtin tüm duyu organları yüzde olduğu için yüz, vücudun en kıymetli organı olarak kabul edilir. Ayrıca İnsanı diğer canlılardan ayıran konuşma özelliği de yüzdedir. Ancak yüzün, ilahi kelimelerin zuhûr ettiği yer olmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir (Usluer 2009: 277). Fazlullah'a göre miracın gerçekleşmesinin sebebi, Hz. Muhammed'e 28 ve 32 ilahi kelimelerinin sırrının verilmek istenmesidir. Çünkü 28 ve 32 ilahi kelimelerin göstergesi olan namaz, Miraç'da farz kılınmıştır. Önce 50 vakit (28 harf+22 nokta) olarak farz kılınması da bunun göstergesidir (Fazlullah-ı Hurûfî, Cavidannâme'den akt. Ballı 2015: 55).

Virânî Baba, "On İki İmam", "On Dört Masum Pak" ve asl-ı kâinat arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmiştir: *Ol sebebden ki vechinde yigirmi sekiz evlâd-ı Ali isimleri vü Ehl-i Beyt isimleri nakş olmuştur ve On İki İmamların ism-i şerifleri bunlar ki zikir olunur: Hazret-i İmam Ali Kerremellahu Veche, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeyne'l- Abidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer-i Sadık, İmam Musa Kazım, İmam Ali Musa El-Rıza, İmam Muhammed Taki, İmam Ali Naki, İmam Hasan El-Askeri, İmam Muhammed Mehdi sahibü'z-zaman Aleyhi's-selam Hazretleri ve dahı Mehdi-yi sahibü'z-zaman, kutbu'd-devran Hadicetü'l-Kübra ve Fatimatü'z-Zehra ve çarde masum pakdür, yigirmi sekiz hurûfun mukabelesinde gelmiştir. İmdi On İki İmam ü on dört masum pakdür yigirmi altı, iki dahı Hadicetü'l-Kübra ve Fatimatü'z-Zehra ile yigirmi sekiz olur; asl-ı kâinat adedince (Turan 2011: 107-108).*

Kâinat, mutlak varlığın bir zuhûrudur. Bu zuhûr da önce cansızlar, ardından bitkiler ve canlılar ortaya çıkmıştır. Canlılardaki zuhûrun kemal noktasında insan vardır. Tasavvufta buna, "devir nazariyesi" denmektedir. Nasıl ki insan, bütün canlıların gözbebeğidir; insanlar içinde de kâmil insan, insanların gözbebeğidir. Gölpınarlı'nın yorumuna göre "Her devirde bulunan bu tek insan, peygamber ve imamdır. Peygamberlik, Hurûflîğe göre Hz. Muhammed'de kemaliyle ortaya çıkmıştır; o, son peygamberdir. Ondandır imamet devri başlar (Usluer 2010:1365; Gölpınarlı 1991: 149-150).

Masum kelimesi Alevî-Bektaşîlerce henüz ergenlik çağına ermemiş çocuklara verilen addır. Dolayısıyla On İki İmam'ın ergenlik çağına ulaşmadan şehit edilen on dört erkek çocuğuna On Dört Masum adı verilir. Alevî-Bektaşîler nefeslerinde, gülbanglerinde On İki İmam haricinde On Dört Masum'u da anmaktadırlar. Ancak bu On Dört Masum'un çoğu muhayyeldir (Gölpınarlı, 2017: 249). İslâm dininin temel ibadetlerini Hurûfliler, 28 ve 32 sayılarının çerçevesinde açıklamaktadırlar. Bunun yapılmasının sebebi sorumlulukları ortadan kaldırmak yerine kâinatta her şeyin takdir edildiği üzere sayısal bir karşılığının olduğunu ifade etmektir (Şenödeyici 2009: 97).

Virânî, namaz çeşitleri ve Bismillah ile ilgili yorumlara şu şekilde değinmiştir:

İmdi ey tâlib! Fehm eyle ki namâz dahı Bismillâh adedince. Zirâ üç kısım oldu. Salât-ı hazer, salât-ı sefer, salât-ı cum'adur ki Bismillâh adedince üç kısım oldu. Mukaddem zikir olundu. Çünkü Bismillâh Vech-i Kerim Âdem adedince olinca insan dahı Vech-i Kerim Âdem adedince. Zirâ salât-ı cum'a ile salât-ı hazeri cem eyledikte bin olur; Âdem adedi çıkar ve bir dahı sefer namâzı Bismillâh ü Besmele'nün noktası adedince hazer namâzı ile cem eyledikte bin hurûf-ı mukattaâtı Hazret-i Hatemü'l-Nübüvvet Aleyhisselamun nutkı adedince ki Bismillâh yedi hurûfdur ve çar anâsır ile mürekkeb olmuştur. Dört kere yedi bin kitabun hatm olur, Bismillâh'dur ve bir dahı budur ki

Bismillâh'un üç sıfâtı vardır. Elif, lâm adedindedür. Zirâ elif ile lâm otuz bir aded olur ve biri zât-ı kadimdür ki bir zâtdur. Otuz iki kelime-i kibâr üzerine mebnidür (Turan 2011: 123).

Hurûfî te'vil geleneğinde genellikle farz namazlarının rekat sayıları ön plana çıkar. Hazerde kılınana 17 rekat namaz, saferde kılınan 11 rekat ve cum'ada kılınan 15 rekat te'vil edilir. Söz konusu namazların rekatları toplamı 28 ve 32 sayılarını vermektedir (Arıkoğlu 2006: 50).

Virânî, namaz çeşitleri olan salat-ı hazer, salat-ı sefer ve salat-ı cuma ile Bismillah arasındaki ilişkiye değinmiştir. Şaire göre namazın üç çeşit olduğu gibi Bismillah dahi üç kısımdır. Ayrıca Bismillah ile Âdem'in yüzü arasında da ilişki olduğunu belirtmiştir.

Virânî, Muhammed-Ali'nin birbirinden ayrılamaz olduğunu belirtmektedir:

ki Muhammed ü Ali bir zâtdur ve lâmelif mukâbelesinde gelmişlerdür. Anlar ile yigirmi tokuz olur. Muhammed ü Ali; biri lâm biri elifdür. Manâsı "lahmuke lahmî" bu mahalde iyân olur. İmdi lâmelif ile yigirmi tokuz hurûf-ı mukattaât adedindedür. Mecmû Kur'an-ı Kerim ü nizâm-ı âlem bu yigirmi sekiz olan Muhammed- Ali'nün dostluğuna var olmışdur. Kemâ kâl: Levlâke lema helektu'l-eflâk. Bunların şanında varid olmışdur ve bunlar rûh-ı izâfîyedür, gürûh-ı nâciyedür ve fukârâdur. Her kim bunlara şek itse ve râh-ı tarikatde gezinmese eh-i imanum didigi ve şehâdet eylediği ve namâz kıldıği ve oruç tutduğı ve hacca vardığı ve zekât virdiği fâidesizdür ve bu cihânda her neye perestîş eylerse harâm ü teberrâya müstehak olur (Turan 2011: 108).

Allah, Âdem'i yarattığı zaman o nuru zuhûr cihetiyle (çünkü nur bölünmez) ikiye ayırmış ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali'de bu nuru zâhir eylemiştir. Yani Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in bir nurdan olmasının anlamı, kelâmullâh olarak ikisinin de bir kelimeden veya kelâmdan zâhir olmalarıdır. Zâhir olmuşlardır denerek hadiste geçen "ikiye bölünme" düzeltilmiştir çünkü Allah'ın kelâmı olan nur bölünmez, ikiye ayrılmaz. 28 harften oluşan kelâmullâhın her ikisindeki zuhûru da onlardaki Seb'a'l-Mesânî ile gerçekleşmiştir. Nitekim her ikisi de seb'a'l-mesânî sahibidir ve her ikisi de kelâm-ı nâtiktir (Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr* ve Firişteoğlu, *Işknâme'*den akt. Usluer 2010: 1382).

Fazlullah'a göre Hz. Ali ve Hz. Peygamber aslında, Hz. Âdem'in yaratılmasında 14 bin yıl önce yaratılmış tek bir nurdur. İkisi de bir olmasından dolayı ikisi de ehli cennet, Seb'al Mesânî sahibi ve Allah'ın konuşan kelâmıdır (Fazlullah, *Cavidannâme'*den akt. Ballı 2015: 52).

Virânî, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu ifade etmektedir. Bunu da "senin etin benim etimdir" mealindeki hadis ile pekiştirir. Yazar, Muhammed-Ali ile Arapçadaki harf sayısı olan 28 arasında ilişki kurmaktadır. Bunlara inanmayanların bütün ibadetlerinin geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca "Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım." kudsî hadisinin de Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi övmeye vesile olduğunu belirtmektedir.

Virânî, Kur'anın "Ol der, oluverir." emri hakkında şunları ifade etmektedir:

İmdi ey tâlib-i fakr u fenâ! Lâmelif, kâf nûn adedindedür ki iki hurufdur. Mâ kâne vemâ yekûn (olmuş ve olacak olan) adedince andan vecûda gelmişdür. Zirâ nûn, elli; kâf, yigirmi yetmiş olur; iki dahi asıl adedi yetmiş iki olur (Turan 2011: 142).

Ebced hesabına göre kâf ve nûn harflerinin sayı değeri yetmiş eder. Bu harfler de iki adettir. Bunları da eklediğimizde 72 sayısı elde edilir. Yetmiş iki sayısı Hurûfî tevillerinde çoğunlukla Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin okunuşundan elde edilen harf sayısını karşılamak için kullanılmıştır (Şenödeyici 2012: 261).

Virânî, Bismillah'taki sîr-ı nokta ve Hz. Ali arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

Bismillâh kimdür bil ve başı nedür ve altındaki nokta nedür ve kimdür ki Bismillâhsız her ne işe yapışsan haram oldığından murâd nedür anla ki ismün müsemmasına vâkif olasın ve müsemmadan murâd kimdür ol bâ'nun

altındaki nokta kime işâretdür ol nokta kimi beyân ider ki ol noktayı anlamasan yediğin, içdigin harâm olur; bilür misin ü bilmeğe tâlib olur mısın, yoksa câhil kalur mısın?(Turan 2011: 97-98).

İmdi ey tâlib-i fakr u fenâ! Bu hikmetün ü bu kudretün aslını bilmek dilersen mecmû Kur'an'da her ne ki vardur Fâtihatü'l-Kitâb'da vardur ve her ne ki Fâtiha'da vardur; "kâf ile nûn" içinde mevcûddur. Her ne ki kâf ile nûn içinde vardur, Besmele'nün "bâ"sinun noktasında vardur. Bilgil ki ol "bâ"nun noktası Hazret-i İmâm Ali'dür (Turan 2011: 144).

"İlim, bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı." şeklindeki sözler ve Hz. Peygamber'in söylediği "Ben ilmin şehriyim; Ali de onun kapısıdır." hadisi, genel itibarıyla Hurûfler tarafından bir arada değerlendirilmiştir. Hz. Ali'nin bu iki sözündeki kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu "nokta" ile ilmin tanımında kullanılan ve cahillerin çoğalttığı "nokta" aynı doğrultuda açıklanmıştır (Usluer 2010: 1376).

Hz. Ali'nin kendisini *be*'nin altındaki nokta olarak tanımlaması Hurûflerce birkaç açıdan değerlendirilmiştir: Câvidî'ye göre Hz. Ali, velâyet dairesinin noktasıdır. Âdem, nebi mertebesindedir. Allah'ın tüm sırları, bütün isimlerin içinde gizlidir ve bütün isimlerin mazharı Âdem'dir. Kur'an, cemi'-i âlemdir, kâinatın toplamıdır ki bunun hülasası Âdem ve Hâtem'dir. Kur'an, *be* ile başlar, sonu *sindir*. *Be*, Hz. Âdem'dir, *sin* ise Hz. Muhammed'e işaret etmektedir. Nitekim Kur'an'da Yasin mukattaât harfleri "Ey Sin" anlamına gelmektedir ki hitap Hz. Peygamber'edir. Hz. Ali'nin *be*'nin altındaki nokta olması, oğlun pederin tahtında (altında) olmasından hareketle, Hz. Âdem'in zürriyetinden gelmesini ifade eder (Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme'* den akt. Usluer 2010: 1377).

Allah'ın kelâmı olan Kur'an, besmeleyle başladığı için yaratmanın ilk eylemini sembolize eder. Kitab-ı Mukaddes'in "Başlangıçta kelâm vardı" sözüyle başlamasıyla paralellik arz ettiği düşünülür (Türkdoğan 2015:521). Besmele, "be" harfiyle başlar. "Elif- bâ"nın ikinci harfi olmasıyla çok anlamlı görünmektedir. İlk harf olan "elif" in ebcede göre rakamsal değerinin ve şekil itibarıyla kendisinin "bir" olması ve lafz-i Celâl olan "Allah" isminin ilk harfi olması sebebiyle bu harf tek başına da Allah'ı ve vahdaniyeti temsil eder. Kendisinden sonra gelen "be" ise ikinci harf olması sebebiyle "yaratılmış olan"ı simgeler. (Shcimmel 2010: 408).

Virânî, Kur'an'daki bütün sırların Kur'an'ın özü olan Fâtiha'da da bulunduğu ifade etmektedir. Fâtiha'daki sırların da "besmele"de yer aldığı, "besmele"deki sırların da "be" harfinde olduğunu "be"harfinin de Hz. Ali olduğunu belirtmektedir. "Ali'nin kendini 'be'nin noktası olarak takdim etmesi, Batınî düşünceye göre insan fizyolojisinin bütün harfleri temsil ettiği şeklinde yorumlanabileceği gibi kâinatın en seçkini olan insanın özünde tüm yaratılış cevherini barındırdığı görüşünü de içkindir (Türkdoğan 2015: 521).

Virânî, insan yüzünün Rahmân'ın sûreti olduğu inancına şu şekilde değinmiştir:

*Ali'dür sûret-Rahmân Ali'dür
Ali'dür şâfi-i rûz-ı kıyâmet (Turan 2011: 95).*

Hurûflerde Allah'ın insan bedeninde tecellî ettiği organlardan birinin yüz olduğu inancı vardır (Temizkan 2016:115). Hurûflerdeki insan yüzünün Rahmân'ın sûreti olduğu ve Rahmân'ın da arşa dolayısıyla insanın yüzüne istivâ ettiği fikri de ön plandadır (Usluer 2019: 91). Virânî Baba, Hz. Ali ile sûret-i Rahman arasında Allah'ın yüzde tecelli etmesi yönüyle bir ilişki kurmuştur. Ayrıca ehl-i sünnet inancında sadece Hz. Muhammed için kıyamette şefaatçi olacağı inancı vardır. Burada şair, Hz. Ali'nin de kıyamet günü insanlara şefaat edeceğini belirtmektedir.

Virânî, Hurûflükteki "nefsini bilme" kavramına şu şekilde değinmiştir:

*"Men aref"le nefsi fehm eyle var
Ol ki bildi vâkıf-ı Mevlâdurur (Turan 2011: 95).*

“Kendi nefsinin bilen Rabb’ini de bilir.” anlamına gelen “Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû” şeklinde bir kudsî hadis vardır. Bu hadis, dinî ve tasavvufî metinlerde çok sık kullanılır. Dolayısıyla “nefsini bilme” kavramı üzerinde çok durulur. Virânî Baba’ya göre, “men aref ” sırrını bilmek, ancak insan yüzünün ifade ettiği anlamı bilmekle mümkündür (Temizkan 2016:115). Tasavvufta “Nefsinin bilen Rabbini bilir” (Aclûnî, 2000:II/309) şeklinde ifade edilen en temel prensiplerden biri de insanın Allah’a varmak için kat etmesi gereken yolun kendi benliğinden geçtiğinin bilincine varmasıdır. Mutasavvıflar insanı kâinatın bir özü ve minyatürü olarak takdim ederler. Bu çerçevede *insan-ı kâmil* anlayışı Hurûfîler dâhil bütün mutasavvıflar için ortaktır. Ancak Hurûfîler diğerlerinden farklı olarak yalnızca ruhla alakalı bu düşünceyi insanın bedenine de taşımışlardır (Gibb 1998: 222).

Virânî, yüzdeki hatlar, Fâtiha ve yüzün arş-ı ilâhî olması arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmiştir:

*Ey Virânî zülf ü kaş u kirpikün
Arş-ı Rahmân leyletü'l-İsrâdurur (Turan 2011: 95).*

Virânî Baba, yüz yerine bazen yedi hattı oluşturan “kaş, zülf ve kirpik”i kullanır; çünkü bunlar da yüzde bulunmaktadır. Şair, yüz ile Fâtiha arasında kurduğu ilişkiyi, bu öğelerle de kurar. Böylece, yüz-Fâtiha ilişkisinin temelini de açıklamış olur. Beyitte geçen zülf, kaş ve kirpiğin sayısı Fâtiha’daki âyet sayısı olan yediye denktir. Fâtiha, Kur’ân demek olduğu için zülf, kaş ve kirpik, aynı zamanda Kur’ân’ın karşılığı olarak da düşünülür (Temizkan 2016:109).

Saçın tam ortadan ikiye ayrılmasıyla oluşan çizgi, vücudu iki eşit parçaya böldüğü kabul edilen hayalî çizgiye “hatt-ı istevâ” denir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın Arş’a istivâ ettiği” bildirilmektedir. Buradan hareketle, söz konusu hayalî çizgi ve özellikle geçtiği “iki kaşın arası”, Allah’ın tecellî ettiği mekân olarak kabul edilir. Zaten, cemâl “arş-ı ilahî”dir (Virânî, 1998: 105; Temizkan 2016: 113).

Şair, Fâtiha’nın isimlerinden biri olan “elhamdü lillâh” ile yüz arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmiştir:

*Tavâf idüp oku elhamdü lillâh
Yedi âyet sıfâtun ümmühâtı (Turan 2011: 75).*

Virânî, eserde yüz için “vech, sûret, cemal, didâr, sıfat” (Temizkan 2016:107) isimlerini de kullanmaktadır. Şair, bu beyitte yüz için sıfat kelimesini kullanmıştır. Ayrıca buradaki “elhamdü lillâh” kelimesinden kasıt ise Fâtiha’dır. Çünkü şaire göre Fâtiha’nın dört isminden biri de “elhamdü lillâh”tır. Şair, yüzdeki zülf, kaş ve kirpiklerin toplamı ile Fâtiha sûresinin âyet sayısının yedi olması arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur.

Hurûfîlikte Allah’ın kendi bilgisini peygamberlerine harfler aracılığıyla bildirdiği inancı vardır. Her harf, belli bir miktarda Tanrı bilgisini içerir. Fâtiha’yı oluşturan harflerde, bu sûrenin Kur’ân’ın annesi ve özü olmasından dolayı Kur’ân’daki bütün anlam gizlidir. Virânî Baba, bu noktadan hareketle, yüz ile Fâtiha arasında kurduğu ilişki yanında, yüz ile harf arasında da ilişki kurar. Fâtiha’da bulunan anlam, yüzde de vardır (Temizkan 2016: 108).

Virânî, kün (ol) emri hakkında şunu ifade etmiştir:

*Kâf u nûn emrinde kıldum meskeni
Dile geldüm nutkumî kân eyledüm (Turan 2011: 141).*

Tasavvufî yorum, harf sembolizmini, varlığın meydana geliş anı olan Allah’ın “kün” (ol) emrine bağlar. "Kün" bir kelâm, yani sözdür. Harfler, sözlerin ve seslerin sembolik işaretleridir. Dolayısıyla harfler, varlığın ilk mahiyetini oluşturmaktadır ve ilahî mahiyettedir (Türkdoğan 2015:519). İbn Arabî’ye göre Allah’ın “kün” sözüyle ortaya çıkan varlık âlemi tamamen Allah’ın kelimeleridir. Mevcut olan her şeyin asli hakikati Allah katında bir harf olarak

mevcuttur. Gizli bir bilgi olarak mevcut harfler nefes-i ilahiyle varlık sahasında can bulur. Böyle bakınca tüm kâinat bir kitaptır (Usluer, 2009: 111).

Virânî, Hz. Âdem'e Allah'ın öğrettiği isimler yani esmâ-i küll ile yüzdeki hatlar arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir:

*Gâfil olma gözin aç ey ehl-i dil
Hatt-ı zâtun ilm-i esmâdurur (Turan 2011: 95).*

Hız. Âdem'e Allah'ın öğrettiği isimler yani esmâ-i küll, Hurûfler tarafından otuz iki harf olarak yorumlanmıştır. Hurûflere göre, Âdem'e öğretilen "esmâ-i küll", Allah'ın sıfatı olan "Kelâm"ı oluşturan harflerdir ve varlık bu harflerle yaratılmıştır. Dolayısıyla Hurûflerin vahdet anlayışına göre, tüm varlık esmâ-i küllün zuhûrudur. Yüzde tecelli eden Allah'ın cemâlidir. Hurûfler bunu harfler üzerinden açıklarlar. Allah, tüm varlığa ve tabii ki yüze de harflerle tecelli etmiştir. Bu nedendir ki yüzde Hakk'ın kelâmı ve esmâ-i küll olan yirmi sekiz ve otuz iki harfin alametlerini ve böylece Hakk'ı görmüş oluruz (Usluer 2019: 89, 91, 94).

SONUÇ

Virânî Baba, Bektaşîlerin yedi ulu şairinden biri olarak kabul edilmektedir. Şairin "Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba" eseri, daha çok dinî ve tasavvufi konuları ele alan bir eserdir. Virânî'nin eserini sadece dinî-tasavvufî bir eser olarak görmemiz ve onun Hurûfî yönünü göz ardı etmemiz mümkün değildir. Çünkü Virânî eserinin birçok yerinde Hurûflilik unsurlarına da yer vermiştir. Virânî, eserinde bazı dinî kavramların yorumlanması, incelenmesi ve ispatlanması için Hurûfî unsurlarını kullanmıştır.

Hurûfler, kâinattaki her şeyi Arapçanın harf sayısı olan 28 ve Farsçanın harf sayısı olan 32 ile izah etmişlerdir. Virânî de incelediğimiz eserinin hem nazım hem de nesir kısmında dinî kavramların izahını 28 ve 32 sayıları ile yorumlamaya çalışmıştır. Konuyla ilgili yapılan daha önceki çalışmalar daha çok nesir bölümü esas alınarak yapılmıştır. Çalışmamızda şairin konuyla ilgili beyitlerine de yer verilmiş ve Hurûflilik anlayışına farklı bakış açıları ele alınmıştır. Kanaatimizce konuyla ilgili çalışmaların sayısı arttıkça Hurûflilik düşüncesiyle kaleme alınan manzum ve mensur eserler daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksu, Hüsameddin (1998). *Hurûflilik*. İslam Ansiklopedisi. C.18. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 408-412.
- Arıkoğlu, İsmail. (2006). *Ferîsteoğlu'nun Cavidânnâme Tercümesi: İşknâme (İncelemeMetin)*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Atalan, Mehmet (2010). *Virânî'nin Fakrânâme'sinde Mezhebi Unsurlar*. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (15)2: 63-77.
- Atalay, Besim (1924). *Bektaşîlik ve Edebiyatı*. İstanbul.
- Ballı, Hasan Hüseyin (2013). *Hurûfliliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları
- Ballı, Hasan Hüseyin (2015). *Virânî Baba'nın İlm-i Cavidan/Fakrânâme'sinde Hurûfî Unsurlar*. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*. 43-66.
- Bausani, A.(1992). Hurûflilik. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 357-361.
- Ekici Hasan (2017). Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi The Journal Of Ottoman Studies*. (1) 19-36.
- Elbir, Bilal (2007). Surûrî'nin Şerh-İ Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu Ve Hurûflilik Yansımaları. *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*. (2)3: 212-229.
- Esterâbâdî, Fazlullah (2012). *Cavidânnâme*. (hızl) Fatih Usluer. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gökmen, Sacide (2017). Hurûflilik Ve Misâlî'nin Bir Gazelinin Hurûflilik Bağlamında Şerhi. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 1(17): 433-452.

- Gökcan Türkdoğan, Melike (2015). Klasik Türk Edebiyatında Harf Sembolizmine Bir Örnek: Sırr-ı Nokta Manzumesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10 (4):517-536.
- Gibb, E. J. (1998). *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1973). *Hurûflük Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1991). 100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar. Kum Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992). *Alevi-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- <http://www.filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/14140-karliovakarlova-bulgaristan-tarihi-hakkinda-bilgi.html>(erişim tarihi: 21.08.2019).
- Köprülü, Mehmed Fuat(2007). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları. Noyan, Bedri (2001). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Selçuk, Bahir & Topbaş, Selahaddin (2016). Hurûflüğe Dair Bir Eser: Mustafa Rumûzî'nin Hakikatnâme'si. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 805-835.
- Şenödeyici, Öner(2009). Hurûflüğü Önyargıdan Kurtarmak Bağlamında Feriştioğlu'nun Hidayetnamesi'nin Tetkiki ve Neşri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 87-146.
- Şenödeyici, Özer (2012). Alevilikte Hurûfî Tesirinin ve İstirabın Temsili Olarak Yetmiş İki Sayısı. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 257-266.
- Şenödeyici, Özer ve Ahmet Akdağ (2014). Hurufilikte Ebced Hesabının Kullanımına Dair Bir Risale. *Mediterranean Journal of Humanities mjh. Akdeniz.edu.tr*. IV/ 2, 227-237.
- Şenödeyici, Özer (2015). *Nesimi ve Hurufilik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Temizkan, Mehmet (2016). Virânî Baba'da Yüz Üzerine Bir İnceleme. *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. 103-118.
- Usluer, Fatih (2009). Hurûflük: *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Usluer, Fatih (2010). Hurûflükte On İki İmam. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (5)1: 1361-1389.
- Usluer, Fatih (2012). Vîrânî Abdal Risâleleri. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. 85-114.
- Usluer, Fatih (2019). Divan Şairleri ve Hurûflük. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* (23)1: 80-104.
- Turan, Veysi (2011). *Nazm u Nesr-i Hazret-i Virânî Baba* (İnceleme, Metin, Dizin). Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay (1998). (der)*Vîrânî Dîvânı ve Risalesi*, İstanbul: Can Yayınları.
- Yakit, İsmail (2010). Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Târih Düşürme. İstanbul: Ötüken Neşriyat.